

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.553(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/1>

РЕФОРМА СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

THE REFORM OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT SYSTEM IN TRANSCARPATHTIA IN THE SECOND PART OF THE XIX CENTURY

Бутирін Є.О., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії та філософії права
Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті здійснено історико-правовий аналіз реформи місцевого самоврядування на території Закарпаття у другій половині ХІХ ст. З'ясовано, що всі зміни в житті Закарпаття відбувалися на тлі створення в Угорщині так званої бахівської системи, що втілювала звичні принципи управління епохи Меттерніха та найгірші риси абсолютистського централізму, позбавлені прогресивних соціальних прагнень, втім, зорієнтовані вже на задоволення інтересів не лише дворянства, але й крупної буржуазії. За задумкою очільника імперської ради барона К. Кюбека, який сформулював 36 основних принципів цієї системи, влада має бути сконцентрованою в руках міністрів, що спираються на модернізовану державну поліцію та потужний корпус відновленої жандармерії. Зазначено, що комітати поділялись на більш дрібні адміністративно-територіальні одиниці, тобто округи з відповідною системою управління, яка була виключно державно-адміністративним органом, та управління округом, а громада на цьому владному рівні не була представлена. Округні управління безпосередньо були підпорядковані у своїй діяльності алішпанам. Очолював округне управління державний чиновник, тобто головний округний начальник. Фесолгабіро здійснював загальний нагляд за дотриманням законності. Під його владою діяли сільські органи управління, він головував на засіданнях сільських управ та вирішував майже всі адміністративні справи сільського рівня, був арбітром у трудових спорах, що виникали між роботодавцями та найманими працівниками. Зроблено висновки про те, що адміністративний нагляд за сільськими самоврядними органами покладался на головного округного начальника. Саме через цього державного службовця здійснювалась комунікація з комітатськими установами. Закон про муніципальні утворення 1886 р. забезпечив головного округного начальника преференціями на виборах під час обрання службовців сільського управління, а саме старости та нотаря, бо наділив його повноваженнями рекомендації кандидатур на ці посади. Винятки становили поселення з унормованим управлінням, тобто з магістратською радою, які оминали округну юрисдикцію та безпосередньо контролювались комітатською владою. Найменшою адміністративно-територіальною одиницею Угорського королівства були сільські населені пункти, а саме села. Правове положення сільських населених пунктів визначалось двома законами про муніципальні (сільські) утворення, прийняті у 1871 та 1886 рр.

Ключові слова: комітати, поліція, муніципальний комітет, бургомістр, міська рада, міська управа.

The article provides a historical and legal analysis of local government reform in Transcarpathia in the second part of the XIX century. It has been highlighted that all the changes in the processes of Transcarpathia took place against the background of the implementation in Hungary of the so-called Bach system, which embodied the usual principles of the Metternich era and the most damaging features of absolutist centralism devoid of progressive social aspirations but also the big bourgeoisie. According to the idea of the head of the imperial council, Baron K. Kubek, who formulated 36 basic principles of this system, the power had to be concentrated in the hands of ministers based on modernized state police and a robust corps of the restored gendarmerie. It has been noted that the counties were divided into smaller administrative-territorial units – districts with an appropriate system of government, which was exceptionally a state-administrative body of the district, and the community at this level of government was not represented. District administrations were directly subordinated to the Alishpans. The district administration was headed by a state official - the chief district chief. Fesolabyra exercised general supervision over the observance of the law. Village administrations operated under his leadership; he chaired village administrations' meetings and resolved almost all administrative cases at the village level, was an arbitrator in labor disputes that arose between employers and employees. It has been concluded that the administrative supervision of village self-government bodies was entrusted to the chief district head. It was through this civil servant that communication with county institutions was carried out. The Municipalities Act of 1886 provided the district chief with election preferences in village officials' election, such as the headman and notary public, because it empowered him to recommend candidates for these positions. Exceptions were settlements with normalized management, i.e., with a magistrate's council, which bypassed the district jurisdiction and were directly controlled by the county authorities. The smallest administrative-territorial unit of the Kingdom of Hungary was rural settlements – villages. The legal status of rural settlements was determined by two laws on municipal (rural) entities adopted in 1871 and 1886.

Key words: counties, police, municipal committee, mayor, city council, city administration.

Революційні події 1848–1849 рр. обумовили запровадження нового правопорядку в Угорщині, отже, в Угорській Русі як її складовій частині. Скликаний у Братиславі Фердинандом V угорський сейм після початку революції ухвалив низку законів, які стали за фактом конституцією Угорською, відомою як «Братиславська березнева конституція». Після їх санкціонування королем 11 квітня 1848 р. ці нормативні акти також стали називати «Квітневими законами». Конституційні закони започаткували революційні зміни в Угорському королівстві щодо його дефеодалізації та просування до демократії.

Традиційно в Угорщині в основу адміністративно-територіального устрою було покладено поділ держави на комітати (лат. “comitatus”; русин. «жупа»; угор. “megye” / “vármegye”) – невеликі області, очолювані графом (лат. “comes”). У жовтні 1849 р. сталася адміністративна реорганізація Угорщини, від якої урядовими рішенням були відокремлені Трансільванія та Хорватого-Славонія, а саме королівство було поділене на п'ять військових округів, які поділялись на цивільні округи під проводом призначених з Відня комісарів [1, с. 29]. Кошицький військовий дистрикт обіймав три цивільних округи, одним з яких був Ужгородський, або Руський, цивільний

дистрикт, що складався з чотирьох комітатів, таких як Ужанський, Березький, Угочанський та Мармороський [2, с. 128]. Зазначена реорганізація торкнулась не лише адміністративно-територіального устрою королівства, але й системи управління на містах, яку було здійснено на підставі «Тимчасового устрою общинних організацій в королівських вільних містах та в інших, що мають влаштовану раду в громадах коронного краю Угорщини» [3, с. 98].

За відомостями перепису населення, проведеного Віднем у жовтні 1857 р., в цих чотирьох комітатах мешкали 330 тис. осіб, зокрема 230 русинів [4, с. 239]. Комітати поділялись на округи. Так Ужанський комітат із центром у м. Ужгород (угор. “Ungvár”) обіймав 6 округів, таких як Надьберезна, Надькапош, Перечень, Середне, Собранц, Унгвар. Угочанський комітат із центром у м. Севлюш (угор. “Nagyszőlős”) мав два округи: Севлюш та Халмеу. Березький комітат із центром у м. Берегове (угор. “Beregszász”) налічував 7 округів: Нижні Ворота, Іршава, Розвигово, Косонь, Мукачево, Свалява, Берегово. Нарешті, Мармороський комітат із центром у м. Сігет-Мармороський (угор. “Máramarosziget”) мав у своєму складі 10 округів: Долга, Хуст, Іжавйольд, Окйормезьо, Шудатаг, Сігет, Тарачвиз, Тячево, Тисавйольд, Вішо [5]. Також Угорська Русь мала у своєму складі 4 міста, 28 містечок та великих сіл, а також 1 294 дрібних сіл та хуторів [6, с. 56]. Окремої згадки варті так звані коронні міста, а саме Хуст, Тячево, Вишково, Довге Поле та Сігет-Мармороський, з яких перші чотири отримали цей статус у 1329 р. У 1342 р. до них приєдналося Берегове, а у 1352 р. – Сігет-Мармороський. З 1430 р. відповідно до коронного привілея Ужгород став називатися «Привілейоване місто Ужгород», а у 1445 р. право на самоврядування отримало Мукачево [7, с. 10–12].

Всі зміни в житті Закарпаття відбувались на тлі створення в Угорщині так званої бахівської системи, що втілювала звичні принципи управління епохи Меттерніха та найгірші риси абсолютистського централізму, позбавлені прогресивних соціальних прагнень, втім, зорієнтовані вже на задоволення інтересів не лише дворянства, але й крупної буржуазії. За задумкою очільника імперської ради барона К. Кюбека, який сформулював 36 основних принципів цієї системи, влада мала бути сконцентрованою в руках міністрів, що спираються на модернізовану державну поліцію, та потужний корпус відновленої жандармерії [8, с. 362].

Варто уваги те, що у післяреволюційну добу протистояння з австрійською владою угорське дворянство взяло на озброєння та використало саме комітатську систему самоврядування. Про цю форму прояву угорського супротиву Ф. Енгельс писав, що угорці почали відновлювати своїх старих комітатських чиновників та комітатські збори, передавши їм усю цивільну владу. Добрим знаком є те, що опозиційна партія відразу заволоділа місцевими та комунальними органами управління, а не обмежилась ефемерними вимогами щодо зміни міністерства та не відмовилась зайняти важливі позиції, які були відкриті перед нею у значно скромнішій сфері діяльності [9, с. 243].

Характеризуючи камітатські органи управління, маємо відзначити, що з давніх часів ці інституції очолювались “comes” – уповноваженими посадовцями короля, яких згодом стали називати ішпанами (угор. “ispán”; русин. «жупан»), а потім феїшпанами (угор. “főispán” – «головний ішпан»; русин. «наджупан»). Фактично це були регіональні представники державної центральної влади, в компетенцію яких входили виконання королівських настанов, нагляд за їх дотриманням, а також контроль за поточними місцевими справами [10]. З утворенням дуалістичної монархії призначення та звільнення цього посадовця продовжував здійснювати король, втім за своїм функціоналом феїшпан тепер виступав як представник уряду королівства. Саме через феїшпана прем'єр-міністр та міністр внутріш-

ніх справ здійснювали комунікацію з місцевими органами влади, включаючи міста, які були наділені правом самоврядування. Його владна юрисдикція полягала у нагляді за дотриманням законодавства міськими та комітатськими органами управління [11]. Владні повноваження феїшпана були забезпечені як посадовими можливостями, адже він за своєю посадою був очільником тих чи інших колегіальних органів комітатського самоврядування, а саме муніципальної ради, комісії призначень, комісії притягнення до відповідальності, так і правом опротестування рішення органу місцевого самоврядування до відповідного міністерства. Саме очолювана ним комісія притягнення до відповідальності була зняряддям контролю місцевої влади, він мав право порушувати дисциплінарні справи, звільняти та призначати майже всіх чиновників за винятком алішпана (піджупана або бургомистра) [12]. Також у його компетенції було здійснення інспектування діловодства устанав самоврядування [13, с. 268].

Як і посада феїшпана, комітатська система місцевого самоврядування зазнала істотної модернізації законами про місцеве управління 1870 [14] та 1876 рр. [15]. Визначаючи функції та компетенцію влади комітатського рівня, законодавець, як і в інших краях імперії, розділяв їх на власні функції та функції, делеговані від імені держави. До перших можна віднести право самостійно вирішувати внутрішні справи, здійснювати політичну діяльність, під якою розумілась участь в обговоренні політичних питань та можливість виходити з пропозиціями до уряду та інших органів влади. Щодо делегованих державою функцій, то ними насамперед є збирання податків та проведення військового призову.

До складу комітатського самоврядування входили як одноособові органи, зокрема феїшпан, так і колегіальні, а саме муніципальний та адміністративний комітети.

Муніципальний комітет репрезентував комітат загалом, і на нього покладалось вирішення найважливіших питань. Такими вважались питання прийняття нормативних актів, затвердження бюджету, формування чиновного апарату. Формою роботи комітету були його загальні збори, тобто пленарні засідання.

У 1876 р. задля взаємодії між державними органами та органами самоврядування були запроваджені адміністративні комітети [16]. На чолі комітету стояв феїшпан, а до його складу входили посадовці комітату, а саме алішпан (або віцеїшпан, угор. “vicsispán” або “alispán”), головний нотар, очільник комітету опіки сиріт, головний прокурор. Королівське намісництво особливо контролювало, щоб на посаду призначалась виключно особа, яка мала відповідну юридичну освіту [17]. Також у складі комітету перебували очільники державних місцевих органів, які були розташовані на території комітату, а саме фінансовий директор, шкільний контролер, очільник королівської прокуратури. Решта адміністративного комітету формувалась за рахунок квоти муніципального комітету.

Структурно адміністративний комітет складався з комісії та комітетів, які, відповідно до чинного законодавства, були наділені повноваженнями адміністративних органів другої інстанції (комітет у справах про опіку, дисциплінарний комітет, податкова комісія тощо).

Окремої згадки потребують центральні та місцеві посадовці, які здійснювали управління в комітаті. Два післяреволюційних десятиліття відзначилися гострою політичною кризою як всередині Угорського королівства, так і щодо взаємин з династією. Задля стабілізації ситуації та досягнення керованості в державі уряд намагався зосередити у своїх руках всю повноту влади, вдаючись до максимальної централізації, тому, реформуючи комітатську систему самоврядування, влада намагалась сформувати адміністративну вертикаль, відмовившись від участі громади у формуванні місцевих органів влади. До чиновників центрального рівня слід віднести алішпана та чиновників

державних адміністративних органів, що перебували при ньому, головного нотаря, його заступника та помічників, головного прокурора, комітет з опіки сиротами у повному складі. Так, якщо до реформи 1870 р. посади феїшпана, алішпана та віцеїшпана в комітаті були виборними, то відтепер ці чиновники обіймали свої посади за призначенням [18, с. 254]. Щодо місцевих посадовців, то ними переважно були очільники окружного рівня, а також ті чиновники, що перебували на посадах в округах.

Комітати, як було згадано вище, поділялись на більш дрібні адміністративно-територіальні одиниці – округи (угор. “járás”) з відповідною системою управління, яка являла собою виключно державно-адміністративний орган управління округом, а громада на цьому владному рівні не була представлена. Окружні управління безпосередньо були підпорядковані у своїй діяльності алішпанам. Очолював окружне управління державний чиновник – головний окружний начальник (фесолгабіро, угор. “főszolgabíró”). Фесолгабіро здійснював загальний нагляд за дотриманням законності. Під його керівництвом діяли сільські органи управління, він головував на засіданнях сільських управ та вирішував майже всі адміністративні справи сільського рівня, був арбітром у трудових спорах, що виникали між роботодавцями та найманими працівниками.

Також до штату окружного управління входила посада окружного нотаря, який опікувався окремими напрямками роботи управління. В підпорядкуванні окружного управління перебували нотарські управління, які уособлювали як державно-адміністративний, так і господарський орган влади. Очолював нотарське управління нотар, який призначався урядом, а його владна компетенція поширювалась на село або низку сіл, де він переймався всіма питаннями як політичного, так і господарського життя [19, с. 573].

Отже, проведена реформа комітатської системи місцевого управління привела до перебудови інституції дворянського самоврядування на класичну адміністративно-територіальну одиницю, яка у своїй управлінській будові об'єднала й державні, й самоврядні інститути влади. При цьому дворянська складова частина ще тривалий час продовжувала домінувати в цих органах влади, поступово поступаючись буржуазії, завдяки новому порядку формування місцевих органів влади, де було використано майновий ценз. Втім, подальший розвиток системи на тлі стабілізації політичної ситуації в королівстві та посилення угорської влади позначився неухильним втрачанням компетенцій та повноважень, які переходили до центральних органів державної влади.

Одним з результатів революції в Угорщині 1848–1849 рр. стала модернізація системи міського самоврядування. Серед законів «Братиславської березневої конституції» був Закон «Про вільні королівські міста» 1848 р. [20], який визначав, що місто є самостійною юрисдикцією щодо власних місцевих питань, яка здійснюється незалежно від жодних інших юрисдикцій та під законним вищим контролем. За § 4 Закону, вільні королівські міста було поділено на три розряди, а саме маленькі з населенням меншим за 12 тис. осіб; середні з населенням від 12 до 30 тис. осіб; та великі з населенням, що перевищує 30 тис. осіб.

З проголошенням дуалістичної монархії реформи міського самоврядування продовжились. Попри те, що первинно закон відносив усі вільні королівські міста до таких, що наділені правом на самоврядування, у 1871 р. невеличкі міста були позбавлені такого статусу.

За своєю моделлю муніципалітети коронних міст були подібні самоврядним органам комітатів, бо вони були виділені з-під юрисдикції цих комітатів у 1870 р. Суттєва відмінність полягала в тому, що комітатські органи самоврядування виступали виключно як друга інстанція стосовно окружних управлінь та сіл, тоді як міські муні-

ципалітети перебували у двох іпостасях: і як перша, і як друга інстанції.

За своєю організаційною будовою муніципальна влада складалася з міського голови, а саме бургомистра, якого традиційно називали міським старостою полгармештер (угор. “polgármester”), міської ради та міської управи.

Міська рада була представницьким органом міста. Відповідно до § 21 Закону, вільні королівські міста залежно від кількості мешканців повинні були мати представницький орган для малих міст обсягом не менше 30 представників, для середніх не менше 82, а для крупних міст не менше 157. Формування міського представництва відбувалось так само, як і у комітатах, у подвійний спосіб (вирільне право). Перша половина членів призначалась із заможних членів міської громади, а також з комітатських та міських посадовців. Решта обиралась містянами, які мали право голосу. За своєю компетенцією представництво дорівнювалось повноваженням комітатського самоврядування.

Щодо міської ради, то вона утворювалась у кількості 15–20 осіб. До її складу входив міський голова – полгармештер, кілька радників, прокурор, нотар, міський лікар і далі залежно від потреби. При раді створювались і діяли постійні комісії, зокрема господарська, благоустрою, притулків. Вони безпосередньо підпорядковувались раді, а вже через останню, опосередковано, – міському представництву. Щодо компетенції ради, то закон дорівнював їй до повноважень окружного управління, за винятком тих питань, які потребували судового вирішення [21].

Закарпатські міста не були чисельними, адже за переписом 1850 р., в Ужгороді разом із чужинцями мешкали 8 973 особи. Місто належало до категорій казенних, а не королівських, тому за отримання статусу самоврядного довелося поборотися. 25 січня 1838 р. збори комітату Унг нарешті визнали Ужгород містом із самоуправною радою, а після революції 1848–1949 рр. місто звільнилось від опіки казни і навіть встигло побути центром Руського воеводства [22, с. 213]. Місто Берегове набуло упорядкованого управління лише у 1869 р., за відомостями 1870 р., у ньому мешкали 6 272 містяни [23, с. 115]. Мукачеве, яке належало графам Шерборн, було не більшим за чисельністю населення, адже у 1870 р. в ньому мешкали 8 602 особи [19, с. 383].

Найменшою адміністративно-територіальною одиницею Угорського королівства були сільські населені пункти – села. Правове положення сільських населених пунктів визначалось двома законами про муніципальні (сільські) утворення, прийняті у 1871 та 1886 рр.

Відповідно до Закону про організацію муніципальних утворень 1871 р., законодавець поділив сільські населені пункти, як до того міста, на три категорії відповідно до економічної спроможності села утримувати самостійно муніципальну владу. До першої категорії належали поселення, які, відповідно до ст. 64 Закону, були в змозі утворити упорядковане представництво. До другої належали ті великі муніципальні утворення, які хоча й не мали свого упорядкованого представництва, все ж таки могли самостійно виконувати завдання, покладені на них законом. Нарешті, третю категорію складали невеличкі села, які не могли виконувати завдання, покладені на них законом, з огляду на свою фінансову неспроможність та змушені були співпрацювати з іншими муніципальними утвореннями [24].

З огляду на скасування інституту кріпацтва закон приділив багато уваги (глава II) унормуванню питання належності до сільської громади, запроваджуючи особистий зв'язок мешканця з громадою. Причому цей зв'язок був обоюстороннім, що виникало відчуття соціальної спільності, взаємопідтримки, громада надавала допомогу одинакам, непрацездатним, літнім, переймалась медичним забезпеченням. Кожен громадянин повинен обов'язково належати до певного муніципального утворення [25], проте він

міг належати тільки до одного села [26], його неможливо було позбавити цього права. Головними умовами приналежності до громади було щонайменше чотирьохрічне проживання в селі та сплата передбачених податків. Хоча після отримання приналежності до громади в подальшому постійне місце проживання було не обов'язковим. Отримана приналежність зберігалась до того часу, поки особа не набула приналежності в новій громаді. Причому відмовити в поселенні муніципальна влада могла лише за двох умов (§ 12): якщо заявник переслідувався за законом або був не в змозі утримувати себе. Приналежність жінки визначалась за приналежністю до громади її чоловіка, а неповнолітніх дітей – за приналежністю їх батьків.

Відповідно до § 2 Закону, муніципальні утворення мали право самостійно вирішувати власні справи, виконувати приписи законів, урядових актів та рішень органів самоврядування вищого рівня. Параграф 22 Закону досить вузько формулював перелік компетенцій, які законодавець вважав внутрішніми справами громади. Сільська влада видавала обов'язкові розпорядження, реалізацію яких було покладено на власних чиновників; управляла власністю села; встановлювала та збирала муніципальні податки та збори; опікувалась сільськими дорогами; утримували та контролювали сільські школи та подібні заклади; забезпечувала пожежну безпеку та діяльність громадської поліції.

Щодо компетенцій великих сіл з упорядкованою радою, то, відповідно до § 23 Закону та з урахуванням внутрішніх потреб, на них додатково покладались питання організації ринку, проведення ярмарків, будівництва, охорони здоров'я, налагодження гірської справи. Окремо оговорювались повноваження піклування сиротами та здійснення опікунських функцій, які не підпадали під загальну юрисдикцію. Також сільські громади з власними радами мали право вирішувати спори, що виникали з трудових відносин серед роботодавцями та найманими працівниками.

За своєю структурною будовою самоврядна влада на селі належала представницькому органу під керівництвом бургомістра чи старости, а виконавчим органом виступало сільське управління.

Відповідно до § 34 Закону, місцеве самоврядування в громаді здійснюється через представницький орган. Його формування відбувалося залежно від розміру муніципального утворення зі встановленою пропорцією: на 100 мешканців припадає один представник. Як під час організації інституцій вищих рівнів управління, зберігався

дуальний принцип під час формування представницького органу, тобто здійснювалось вирильне право, а саме половина представників обиралась, а решта призначалась з найбільших платників податків громади на підставі щорічних декларацій. Загальна кількість обраних та призначених представників не може бути менше 10 та більше 20 у малих селах, менше 20 та більше 40 в крупних, менше 48 в поселеннях з упорядкованим представництвом (§ 37). Представників обирали на 6 років за умов ротації половини членів ради кожні три роки.

Порядок роботи представницького органу було унормовано розділом 5 Закону 1871 р., основною формою було визнано загальні зібрання. Черговість зборів визначала сама рада, втім, два рази на рік, а саме повесні (для підбиття підсумків року) та восени (для прийняття бюджету), проведення зборів було обов'язковим (§§ 57, 58).

Відповідно до § 63 та порядку, визначеному главою 6 Закону 1871 р., рішення представницького органу та завдань, що поклались державою, виконувало сільське управління. До його складу залежно від розряду муніципального утворення входили бургомістр, або староста, радники, казначей, нотарі, представник опіки, лікар, а в поселеннях з унормованим управлінням ще й капітан поліції, головний прокурор та прокурори, головний нотар, архіваріус, інженер та інші представники, що визначались самою сільською радою. Щодо взаємодії представницької ради, бургомістра, сільського управління та окремих муніципальних чиновників, то, відповідно до § 65 Закону, їх права й повноваження визначались постановою самої ради, яка мала отримати затвердження законодавчого органу.

Адміністративний нагляд за сільськими самоврядними органами покладалась на головного окружного начальника. Саме через цього державного службовця здійснювалась комунікація з комітатськими установами. Закон про муніципальні утворення 1886 р. забезпечив головного окружного начальника преференціями на виборах під час обрання службовців сільського управління, а саме старости та нотаря, бо наділив його повноваженнями рекомендації кандидатур на ці посади [27]. Винятки становили поселення з унормованим управлінням, тобто з магістратською радою, які оминали окружну юрисдикцію та безпосередньо контролювались комітатською владою. Варто зазначити, що після «компромісу 1876 р.» до цієї категорії муніципальних поселень уряд став відносити всі ті вільні королівські міста, які як за чисельністю населення, так і за економічною потужністю не мали можливостей для створення самостійного магістрату.

ЛІТЕРАТУРА

1. История Подкарпатской Руси. От наидавнейших времен до нынешних дней и Чехословакии до XIV века : учебник / сост. В. Феделеш. Мукачево : Типограф. «КАРПАТИЯ», 1922. 49 с.
2. Шандор В. Закарпаття: історично-правовий нарис від IX ст. до 1920. Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1992. 292 с.
3. Шаш А. Архив привилегированного города Мукачево 1376–1850 гг. Справочная книга по истории, материалам и устройству старого городского архива. Мукачево : издание города Мукачева, 1927. 159 с.
4. Торжество історичної справедливості: закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / відп. ред. М. Олексюк. Львів : вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1968. 803 с.
5. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 1369. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1–16.
6. Історія Ужгорода. Історичний нарис / Е. Балагурі, В. Зілгалов, О. Мазурок, Г. Павленко, М. Тиводар. Ужгород : Карпати, 1993. 224 с.
7. Мазурок О. Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект). Львов : Світ, 1990. 156 с.
8. Hantsch H. Die Geschichte Österreichs, Bd. II : 1648–1918. Wien : Verl. Styria, 1953. 641 s.
9. Энгельс Ф. Австрия. – Развитие революции. *Сочинения* / К. Маркс, Ф. Энгельс. Т. 15. Москва : Госиздат. полит. лит., 1959. С. 242–245.
10. Tringli I. Megyék a középkori Magyarországon. A nemesi vármegye 1526–1790 között. *Vármegyék és szabad kerületek I-II*. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen : Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 2001. Old. 15–50.
11. Доповідь надзупана Ужанської жупи угорському королівському намісництву про стан справ у жупі. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 4. Оп. 12. Спр. 690. Арк. 1–5.
12. Скарги мешканців на старосту та окружного начальника Затисянського округу. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 674. Оп. 6. Спр. 1252. Арк. 4–5.
13. Чизмадиа А., Ковач К., Асталаш Л. История венгерского государства и права / под общ. ред. А. Пушкаш, З. Черниловский ; предисл. А. Пушкаш ; подгот. текста А. Пушкаш. Москва : Юридическая литература, 1986. 448 с.
14. 1870. évi XLII. törvények a köztörvényhatóságok rendezéséről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800023.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>.
15. 1876. évi XXXIII. törvények némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600033.TV>.

16. § 6. 1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600033.TV>.
17. Розпорядження угорського королівського намісництва в м. Буда щодо неприпустимості призначення чиновниками жупи осіб без відповідної юридичної освіти. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 4. Оп. 18. Спр. 654. Арк. 1–8.
18. История Венгрии : в 3 т. Т. 2. / редкол. тома: Т. Исламов, А. Пушкеш, В. Шушарин. Москва : Наука, 1972. 599 с.
19. Закарпатська область / редкол. тома: В. Белоусов (голова) та ін.. *Історія міст і сіл Української РСР* : в 26 т. / голов. редкол.: П. Тронько (голова) та ін. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. 785 с.
20. 1848. évi XXIII. törvénycikk a szabad királyi városokról. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800023.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>.
21. § 25. 1848. évi XXIII. törvénycikk a szabad királyi városokról. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800023.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>.
22. Кобаль Й. Ужгород. *Енциклопедія історії України* : Т. 10. Т–Я / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2013. 784 с.
23. Закарпатська область / редкол. тома: В. Белоусов (голова) та ін. *Історія міст і сіл Української РСР* : в 26 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) та ін. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. 785, [3] с.: іл.
24. § 1. 1871. évi XVIII. Törvénycikk a községek rendezéséről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87100018.TV>.
25. § 6. 1871. évi XVIII. Törvénycikk a községek rendezéséről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87100018.TV>.
26. § 5. 1886. évi XXII. Törvénycikk a községekről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1886%2520XXII>.
27. § 82. 1886. évi XXII. Törvénycikk a községekről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1886%2520XXII>.